

Oblast dolního Podýjí je z pohledu archeologických výzkumů územím poměrně intenzivně probádaným. Dolní Podýjí se řadí k nejvíce prozkoumaným regionům v celé České republice, přitom z hlediska studia raného středověku byla největší pozornost věnována osídlení ve střední době hradištní neboli kulturním památkám doby velkomoravské, jelikož právě jihovýchodní cíp Moravy, zahrnující oblast dolního Podýjí, se považuje za jádro Velké Moravy. Systematické výzkumy se v minulosti soustředily zejména na průzkum předních velkomoravských center: Pohanska u Břeclavi, Mikulčic, další významné raně středověké lokality v tomto regionu byly prozkoumány povětšinou pouze prostřednictvím menších akcí záchranného charakteru (*Dresler – Macháček 2013*, 663–666). Největší a nejintenzivnější záchranné archeologické akce probíhaly v dolním Podýjí v souvislosti s rozsáhlou výstavbou Novomlýnských nádrží koncem 70. a počátkem 80. let 20. století (*Jelínková – Kavánová 2002*, 393–418; *Unger 1992*; *Jelínková 1981*; *1999*; *Dresler – Macháček 2013*, 665).

Problém však představuje studium a výzkum osídlení z povelkomoravského období, tj. horizontu 10. století, pro které ve sledované zájmové oblasti nadále postrádáme dostatek pramenů archeologické povahy. Horizont osídlení ze staršího stupně mladší doby hradištní, rámcově vymezeného od 2. poloviny 10. století do 1. poloviny 11. století, byl v dolním Podýjí spolehlivě rozpoznán pouze na mikulčickém hradišti, případně v jeho zázemí (*Poláček 1998*, 145–147, 149; *Bartošková 2007*, 675–712), na Pohansku u Břeclavi v rámci druhotného osídlení v prostoru velmožského dvorce (*Dostál 1973–1974*, 181, 188–191) a v Břeclavi v prostoru dnešního zámku (*Kordiovský 1987*, 2). To jsou ovšem, vyjma břeclavského zámku, primárně lokality s těžištěm vývoje v době velkomoravské, kdy splňovaly úlohu centrálních hradišť, což je spojuje také s intenzivními, systematickými archeologickými výzkumy. Navíc doklady sídelních aktivit ze starší fáze mladší doby hradištní jsou na těchto lokalitách pouze sporadické, redukované a nenaznačují intenzivní využití těchto sídel v mladší fázi raného středověku. Povelkomoravské období je

méně známý úsek našich dějin také z pohledu historie. Chybějící prameny jsou často nahrazovány hypotetickými modely, na základě jednoho z předpokladů došlo na počátku 10. století údajně k náhlému kolapsu celé společnosti, což způsobilo rozpad mocenské struktury, zánik většiny centrálních sídel, ekonomickou krizi a restrukturalizaci osídlení (*Měřínský 1986*, 65–70; *Wihoda 2005*, 17; *Dresler – Macháček 2013*, 668; *Macháček – Wihoda 2013*, 878–880). Výsledky nejnovějších výzkumů a odhalení nových souvislostí tyto tradiční přístupy interpretace již překonávají a především objasňují záhady tzv. temného 10. století, nové pohledy na vývoj tehdejší situace nastínily zejména výsledky výzkumů v Kosticích – Zadním hrůdu (*Macháček – Wihoda 2013*, 878–890; *Macháček 2016*, 10–53; *Wihoda 2016*, 144–165). Ke změně ve struktuře osídlení bezpochyby došlo, hospodářská a ekonomická krize samoregulačními mechanismy způsobila náhlý úbytek obyvatelstva v prostoru dolního Podýjí, které zčásti odchází do jiných, pro život lépe zajištěných oblastí. Kostru sídelní sítě tvořila v dolním Podýjí nadále hradiska. Nová opevněná sídla vznikala v blízkosti původních velkomoravských center, která měla v porovnání s jejich předchůdci podstatně menší rozlohu (*Dresler – Macháček 2013*, 668; *Macháček – Wihoda 2013*, 879–881). Hradištní síť na Moravě a v prostoru dolního Podýjí začali budovat až Přemyslovci krátce po připojení Moravy k přemyslovskému knížectví kolem poloviny 11. století. Prvním iniciátorem byl Břetislav I. (1034–1055), který se v této době nejvíce angažoval v bojích o pohraniční území s Babenberky a položil základy fortifikačního systému proti Východní marce a Uhrám, jež tvořila linie opěrných hradů na levém břehu řeky Dyje a pravém břehu Moravy (*Procházka 1993*, 114–115; *2009b*, 103–104; *Měřínský 2006*, 58; *2010*, 18–19; *Wihoda 2010*, 116–127; *Balcárková – Kalhous 2016*, 117–121). Oproti velkomoravským centřům jsou však tato mladohradištní hradiska archeologicky méně známá (*Dresler – Macháček 2013*, 668). Navíc na základě absence archeologických a historických pramenů jen velmi nejasně tušíme, co přesně se dělo na Moravě a jak se vyvíjelo osídlení v meziobdobí

od zániku Velké Moravy do připojení Moravy k přemyslovským Čechám. Lokalitám z 10.–12. století v prostoru dolního Podyjí byla z archeologického hlediska ve srovnání s předcházejícím obdobím věnována podstatně menší pozornost (Unger 1993, 120; Dresler – Macháček 2013, 668).

Od počátku 21. století a zejména v posledním desetiletí se badatelský zájem v oblasti dolního Podyjí soustředil více na poznání struktury raně středověkého osídlení v zázemí velkomoravských center, přitom primárně byly aplikovány moderní metody archeologického výzkumu v podobě prediktivního modelování v geografických informačních systémech, geofyzikálního průzkumu území, digitální letecké fotogrammetrie, probíhaly systematické analytické povrchové sběry, které doplnily menší zjišťovací archeologické akce. V rámci těchto aktivit bylo objeveno několik nových sídelních jednotek z raného středověku v zázemí Mikulčic i Pohanska u Břeclavi, jejich komponenty se však časově pojí převážně se střední dobou hradištní, případně obdobím obecně hradištním. Většina sídlišť se výrazně koncentruje v nejbližším zázemí velkomoravských hradisek, ve vzdálenosti 1–1,5 hodiny chůze. Díky nové prospekci narostl počet sídelních areálů v zázemí Pohanska, které se nyní řadí mezi archeologické území s nejvyšší koncentrací raně středověkého osídlení v regionu (Poláček – Škojec – Havlíček 2005; Hladík 2012; Dresler – Macháček 2008b; 2013, 663–667). V souvislosti s touto prospekční činností byl současně objeven a následně archeologicky prozkoumán také významný sídelní areál řemeslně-agrárního a obchodního charakteru, centrum druhého řádu z mladší doby hradištní v Kosticích – Zadním hrúdu, jehož keramický náleзовý soubor je předmětem studia této knihy.

Kostice – Zadní hrúd se řadí mezi výjimečné lokality sídlištního typu s relikty zahloubených sídlištních objektů, náležejících otevřené osadě, která nám osvětluje charakter venkovského osídlení v dolním Podyjí zejména v době od 10. století do počátku 13. století. Objemný soubor povelkomoravské a mladohradištní keramiky z této lokality byl komplexně zpracován a vyhodnocen za použití moderních nástrojů vícerozměrných statistických analýz, díky kterým se podařilo vymezit čtyři základní horizonty keramiky a chronologické stupně vývoje osídlení na lokalitě, dělené na subfáze.

Komplexní analýza a následná syntéza archeologických kontextů z Kostic – Zadního hrúdu je založena na aplikaci vícerozměrných metod statistické analýzy, konkrétně byla použita metoda analýzy hlavních komponent (PCA) a shluková analýza (cluster analysis). Vícerozměrné neboli multivariační metody statistických analýz v hlavním principu redukuje rozsáhlý počet hodnocených kvalit/proměnných určitého souboru dat a usnadňují, respektive otevírají nové možnosti interpretace archeologických kontextů. Tyto metody se nejvíce používají na zpracování objemnějších souborů

archeologických pramenů skládajících se ze statisticky reprezentativních náleзовých celků, což plnohodnotně splňuje soubor keramiky z Kostic – Zadního hrúdu, čítající zhruba 10 500 keramických fragmentů získaných výzkumy v letech 2009–2011 a 2013.

Na sídlišti v Kosticích – Zadním hrúdu lze v případě výplní zahloubených sídlištních jam očekávat a predikovat složitější procesy vzniku sídlištních kontextů. Podle charakteru a struktury uloženin ve výplni sídlištních jam na Zadním hrúdu, které indikovala náleзовá situace, byly náleзовé celky rozděleny do dvou základních kategorií: na objekty s homogenní a heterogenní výplní. Průměrný podíl keramiky v homogenních výplních sídlištních objektů představovalo 59 keramických fragmentů, heterogenní výplně sídlištních jam obsahovaly průměrně 125 keramických fragmentů. Celkově největší procento keramických fragmentů pochází z kontextů dokumentovaných do hloubky 40 cm výplně objektu, průměrná hustota keramiky v této úrovni se pohybuje okolo 28–30 ks/m³ a 0,4 kg/m³. Přibližně 40 % objektů mladohradištní a povelkomoravské datace z Kostic – Zadního hrúdu ovšem nebylo zahloubeno více než 40 cm, maximálně do této hloubky byla současně zahloubena většina (85 %) objektů s homogenní výplní. Keramické celky z obou typů sídlištních jam mají společné znaky, které charakterizují typický náleзовý celek neboli standardní soubor povelkomoravské a mladohradištní keramiky z Kostic – Zadního hrúdu. Podstatná část výplní sídlištních objektů v rámci mladohradištní osady na Zadním hrúdu jeví známky homogenních a relativně chronologicky jednotných náleзовých celků. U přibližně 46 % objektů mladohradištní datace zkoumaných v letech 2009–2011 byla zaznamenána přítomnost intruze v náleзовém celku. V zahloubených jamách sledované mladší fáze raného středověku se vyskytovaly převážně reziduální formy keramiky, a to nejvíce v povrchových a horních částech výplní sídlištních jam do hloubky 20 cm, přičemž procentuální zastoupení reziduální keramiky se u většiny náleзовých celků pohybuje v rozmezí 6–8 %. Poměrně nízké hodnoty keramických intruzí naznačují, že na lokalitě nedošlo k výraznému narušení integrity náleзовých celků. V rámci části sídelní plochy zkoumané v roce 2013 byly vedle sídlištních objektů s raně středověkými náleзовými celky zaznamenány také relikty osídlení, jež jejich náleзовé celky rámcově určují do doby laténské. Sídlištní objekty obou komponent se ve zkoumané ploše osídlení také porušovaly, a evidujeme tak zde i smíšené náleзовé celky s keramikou laténskou a mladohradištní.

Při záměrném zaplnění sídlištních jam odpadem sekundárního charakteru nedochází dle předpokladů k tak silné fragmentarizaci keramiky. Nižší stupeň fragmentarizace keramiky prokazuje přibližně třetina (33 %) náleзовých celků keramiky z Kostic – Zadního hrúdu, jde především o náleзовé celky z homogenních

výplní sídlištních jam, v jejichž případě větší fragmenty okrajů s výdutí zastupují v průměru 7 % keramických fragmentů v rámci jednoho nálezového celku a průměrně dva fragmenty okrajů s výdutí pochází z jednoho keramického jedince. Sekundární charakter odpadu ve výplni sídlištních jam na Zadním hrůdu podporuje také vysoká koncentrace keramiky v horní části výplně, tj. 0–20 cm, která byla příznačná pro většinu sídlištních objektů bez rozlišení uloženin a indikuje poměrně rychlý, snad záměrný proces jejich zaplnění. Je však třeba vzít v úvahu, že jednotlivé druhy transformačních a depozičních procesů vedoucích k tvorbě výplní sídlištních objektů se mohly také různě kombinovat, zvláště na sídlištech s dlouhodobým osídlením, proto je vhodnější uvažovat o kombinaci terciárního i sekundárního odpadu ve výplni sídlištních jam (*Macháček 2001a*, 107; *Neustupný 2007*, 66; *Kuna – Profantová et al. 2005*, 120).

Relativní chronologické postavení keramických skupin či horizontů definovaných detailní vícerozměrnou analýzou keramických nálezových celků bylo validováno nálezy ztrátových mincí přímo v kontextech nálezových celků ze sídlištních jam, což není v archeologických nálezových situacích častý jev a mimořádně to zvyšuje význam sídliště v Kosticích – Zadním hrůdu. Mince představují prameny absolutní datace ověřující relativní chronologii keramiky. Na tomto místě bychom se chtěli krátce zamyslet nad úlohou mince v archeologickém kontextu. Je třeba si uvědomit, že mince jako absolutní pramen nedatuje nálezové celky absolutně ke konkrétnímu datu, ale pouze upřesňuje jejich chronologickou pozici. Nálezy v nálezovém celku a související nálezové kontexty lze pomocí mince chronologicky určit zpravidla v souladu s termínem „post quem“, tedy po datu určujícím dobu jejich předpokládané ražby. Také je nutné vzít v úvahu dobu jejich relativního oběhu v tržním prostředí. Výjimečně, a to v závislosti na nálezovém kontextu a pozici mince v tomto kontextu, může tento pramen datovat „ad quem“, tedy mince určuje dobu předcházející její ražbě. To znamená, že mince byla infiltrována do chronologicky starších nálezových celků jako mladší artefakt nebo ve složitějších stratigrafických situacích zaujímá mince jednoznačně pozici stratigraficky nad staršími nálezovými kontexty. Mince v archeologickém kontextu zpravidla vymezuje interval pro dataci souvisejících nálezových celků. Prostřednictvím těchto pramenů jsme tudíž schopni upřesnit dataci nálezových kontextů a jejich nálezů v řádu několika desetiletí až půlstoletí (více k této problematice *Bogucki 2004*; *Naylor 2007*, 44–45; *Videman – Paukert 2009*, 431–478; *Macháček – Videman 2013*, 177; *Novák et al. 2016*). Ve výplni sídlištních objektů z Kostic – Zadního hrůdu bylo dokumentováno celkem 9 mincí rámcově z 10.–12. století, což není malé množství. Aktuální počet mincí, které evidujeme na terase mezi Břeclaví a Lanžhotem na základě dosavadních archeologických

výzkumů a povrchových sběrů, se odhaduje na 200 exemplářů (dosud publikováno 144 mincí *Macháček – Videman 2013*, 184–190; dále též *Videman – Macháček 2013*, 851–868; *Dresler – Macháček 2014*, 360–361).

První a nejstarší keramický horizont z Kostic – Zadního hrůdu zaujímá pozici v povlkomoravském období, které z velké části vymezuje 10. století (RS4 I; tab. 80). Tento horizont se podařilo rozlišit a časově uchopit zejména díky objevu nálezového celku (*objekt 73*) s nálezem mince z 2. poloviny 10. století: imitativní ražba bavorského denáru datovaná před rok 976, která ve spojení s keramickým inventářem doplnila naše poznání o keramické produkci v 10. století. Vymezení horizontu keramiky z 10. století v Kosticích – Zadním hrůdu přináší stěžejní poznatky o celkové podobě keramiky v této fázi raného středověku, pro kterou nemáme mnoho analogií v širším kontextu Moravy.

Podrobným rozbořením keramických celků z jednotlivých sídlištních objektů za použití vícerozměrných statistických metod se podařilo z poměrně homogenní chronologické skupiny keramiky RS4 I oddělit dva specifické nálezové celky – *objekt 25* a *objekt 116*. Keramika z *objektu 25* se dle typologických a morfologických znaků vztahuje ke starší fázi povlkomoravské keramické produkce a zaujímá s určitostí pozici v 1. polovině 10. století, určitými prvky připomíná silně keramiku velkomoravského období (tab. XII). Pro keramiku z *objektu 25* jsou příznačné zejména motivy hřebenového nástroje, hřebenový vpich, okraje seřezané jednoduše kuželovitě či válcovitě, někdy přehnuté, a negrafitový keramický materiál. Od typické keramické produkce velkomoravského období se však keramika z *objektu 25* odlišuje více progresivními prvky, a zejména charakterem použitého keramického materiálu. Navíc nálezové celky s typickou velkomoravskou keramikou v její mladší fázi nebyly na Zadním hrůdu registrovány. *Objekt 116* byl po podrobnějším prozkoumání keramického celku dodatečně zařazen mezi celky charakterizující keramiku okolo roku 1000 (tab. XXXVII), tudíž se řadí spíše do chronologické skupiny RS4 IIa na Zadním hrůdu. Nejvíce nálezových celků keramiky z horizontu 10. století, včetně *objektu 73* s mincí, se váže k fázi pokročilého 10. století, s těžištěm v jeho 2. polovině (tab. XXVI; tab. XXVII). Celkem tento keramický horizont charakterizuje 21 keramických celků z jednotlivých sídlištních objektů, přičemž dva objekty pochází z výzkumu v roce 2013 (*objekty 176, 181*). Charakter keramiky z 2. poloviny 10. století vystihují na Zadním hrůdu plastické vývalky umístěné pod hrdlem, neploché varianty plastických listů výrazněji vystupující z těla nádoby, okraje seřezané kuželovitě či válcovitě, často s vytaženými hranami, okraje nálevkovitě seřezané, ale také okraje prožlabené s kalichovitě prohnutým ústím. Výrazným prvkem keramické produkce tohoto období je také odsazení hrdla na vnitřní straně hrnců. V závěru 10. století se začínají více objevovat široké

rýhy, motiv jedné vlnovky nad rýhami, okraje hraněné a odsazená hrdla na vnější straně nádoby. Pro horizont okolo roku 1000 jsou pak příznačné nádoby s válcovitými tvary ústí a hrdla, které se v této fázi začínají na Moravě objevovat poprvé (srov. kap. 2.3; *Procházka 2009a*, 160, 162, 166). Z hlediska podílu grafitové keramiky lze konstatovat, že v nálezových celcích s keramikou z pokročilé fáze 10. století (RS4 I) se objevuje v průměru 26 % grafitové keramiky.

Na keramické celky datované okolo roku 1000 navazuje v Kosticích – Zadním hrůdu druhá chronologická skupina nálezových celků keramiky RS4 IIa, vystihující podobu keramiky v horizontu 11. století, a to zejména v jeho starší fázi (tab. 80). Detailní analýzou keramických celků s využitím metod vícerozměrných statistických analýz byly v tomto keramickém horizontu nastíněny dílčí subfáze. Statistická analýza primárně rozděluje keramické celky podle zastoupených morfologických a typologických znaků do dvou kategorií, a to na soubory s převahou typologicky starších, nebo mladších keramických prvků. Na základě empirického pozorování a dle shlukování nálezových celků za podmínek stanovených statistickou analýzou vyvozujeme, že většina keramických souborů z této chronologické skupiny určuje podobu keramiky ze staršího stupně mladší doby hradištní, který zaujímá pozici v 1. polovině 11. století. Některé nálezové celky však lze řadit již do druhé kategorie keramických souborů s prvky typickými pro mladší stupeň mladohradištní keramické produkce, který se chronologicky odděluje v 2. polovině 11. století. Chronologickou pozici keramického horizontu definovaného skupinou nálezových celků pod označením RS4 IIa upřesňuje absolutní pramen datace v podobě mince z *objektu 8*: jedná se o uherský denár pocházející z doby kolem poloviny 11. století (Ondřej I. 1046–1060) a na základě této datační opory předpokládáme těžiště vývoje keramického horizontu RS4 IIa v 1. polovině 11. století, vrchol tohoto horizontu ovšem dle dostupných indicií zřejmě nastal až v průběhu 2. poloviny 11. století (tab. 80). Dle typologických znaků keramiky řadíme do tohoto horizontu nálezové celky z *objektů 5, 8, 14, 16, 18, 22, 63, 65, 82*, tedy více než polovinu celků z této skupiny, dodatečně byl do této skupiny zařazen ještě *objekt 116* (původně RS4 I), *objekt 21* (původně RS4) a *objekt 177* pocházející z výzkumu v roce 2013. Charakter keramiky těchto nálezových souborů vystihují keramické znaky, jako např. okraje hraněné, seřezané nálevkovitě se spodní hranou zbytnělou, seřezané kuželovitě či válcovitě s vytaženými hranami, odsazená hrdla vně, nádoby s válcovitými okraji nebo výzdoba ve formě záseků s rýhami (srov. kap. 4.2.5.2; 4.2.7.2). Grafitová keramika zastupuje v nálezových celcích horizontu RS4 IIa průměrně 20 % keramických fragmentů, v jednotlivých celcích se její podíl pohybuje od 5 do 35 %. V případě ostatních keramických celků

z *objektů 19, 67, 69, 139*, zařazených do skupiny RS4 II původně na základě empirického určení, předpokládáme spíše jejich o něco mladší dataci.

Lze uvažovat i o dílčím dělení a přesnější dataci keramických celků v horizontu 1. poloviny 11. století. Pro toto tvrzení však v souboru z Kostic – Zadního hrůdu chybí validační prostředky, prameny absolutní datace a dle typologických znaků keramiky nelze keramické celky z této fáze detailněji chronologicky dělit. V některých nálezových souborech keramiky ze skupiny RS4 IIa, které řadíme do 1. poloviny 11. století, se objevují již prvky kladené dle současného stavu bádání a analogií v moravských souborech keramiky do mladší fáze mladší doby hradištní. Konkrétně jde o kyjovitě zesílené okraje zásobnic, které se v tomto případě řadí spíše mezi prototypy než klasické formy těchto okrajů, ploché obdélníkové lišty a vytažené okraje s lištou, představující pravděpodobně starší varianty těchto okrajů. Chronologické fáze definované v Kosticích – Zadním hrůdu na základě keramiky jsou vymezeny pouze relativně a nelze je oddělovat striktně na poloviny či celá století. V případě horizontu keramiky RS4 IIa předpokládáme mírný přesah této fáze do 2. poloviny 11. století, jak nastiňuje absolutní datace mince z *objektu 8* (tab. II).

Do horizontu 11. století spadají v Kosticích také některé nálezové soubory ze skupiny původně označené jako RS4, a to primárně na základě doprovodných nálezů v nálezovém celku, které mají v tomto případě vyšší vypovídací hodnotu než keramika. Tyto nálezové celky se oddělily do samostatné skupiny, jelikož jejich keramické soubory nemají kompaktní charakter, objevují se zde vedle sebe chronologicky starší i mladší znaky keramiky a vypovídací hodnota těchto celků není příliš vysoká. Vzájemným porovnáním typologických a morfologických znaků keramiky mezi celky vymezených keramických horizontů na Zadním hrůdu jsme získali určitou jistotu, že keramické soubory tvořící skupinu RS4 neobsahují keramiku starší než z horizontu 11. století, jelikož zde chybí zastoupení některých typických keramických znaků vystihujících charakter keramiky z horizontu 10. století na Zadním hrůdu, např. plastické vývalky pod hrdlem, okraje s odsazením na vnitřní straně a okraje s kalichovitě prohnutým ústím. Navíc ve více případech bylo v terénní dokumentaci zaznamenáno vzájemné porušení sídlištních objektů právě z těchto dvou kategorií (RS4 I, RS4), tudíž lze vyloučit jejich současnou dataci. Z typologického hlediska převládají v těchto souborech různé varianty zesílených, seřezaných nebo vytažených okrajů s lištou, které dle analogií v moravských souborech keramiky vystihují podobu keramiky v mladší fázi mladší doby hradištní, přičemž se začínají objevovat nejdříve v 2. polovině 11. století a převažují v keramické produkci po celé 12. století (*Procházka – Peška 2007*, 167–170, 220). Ojedinele se

v těchto keramických souborech vyskytnou kyjovité okraje zásobnic, okraje seřezané nálevkovitě, válcovitě okraje nebo fragmenty výdutí zdobené rádkem, případně jednoduchými vpichy. Z pohledu vývoje grafitové keramiky lze právě v náleзовých celcích s keramikou pokročilé fáze 11. století až počátku 12. století ze Zadního hrúdu pozorovat výrazný nárůst keramiky s podílem grafitu v ostřivu – keramikou se silnou příměsí jemného grafitu představuje v těchto náleзовých celcích průměrně 32 % keramických fragmentů. Na základě všech dostupných indicií lze upřesnit chronologické postavení některých keramických celků ze skupiny RS4 do horizontu mladšího stupně mladší doby hradištní, některé celky zjevně časově vystihují na základě podrobnější syntézy dostupných dat fázi datovanou od pokročilého 11. století do počátku 12. století, nebo spíše na přelom 11. a 12. století (tab. 80). Na sídlišti v Kosticích – Zadním hrúdu se tak podařilo definovat další chronologickou fázi vývoje RS4 IIB, jejíž charakter určují náleзовé celky z osmnácti sídlištních objektů (viz kap. 4.6; obr. 37, 40). Do vymezeného horizontu lze s určitostí zařadit náleзовý soubor z *objektu 68*, obsahující validační oporu v podobě mince (Svatopluk 1095–1107). Datační opory horizontu RS4 IIB z Kostic – Zadního hrúdu představuje dále např. skleněný kroužek v *objektu 164*, jehož analogie nacházíme především v kontextech datovaných do 2. poloviny 11. století – 12. století (viz kap. 4.3), do stejného období spadá také těžiště výskytu železných třmenů nomádského původu, které upřesňují relativní dataci keramického celku z *objektu 52*. V případě *objektu 137* lze uvažovat o upřesnění relativní datace jeho náleзовého celku do horizontu RS4 IIB na základě nálezu zlomku skládacích kupeckých vah, které se v širším prostoru Evropy vyskytovaly v 10.–11. století (viz kap. 4.2.5.4).

Z předcházejícího rozboru keramiky z horizontu 11. století je zřejmé, že rozlišit v Kosticích – Zadním hrúdu více dílčích fází chronologického vývoje v rámci vymezeného 11. století je velice komplikované, zvláště pokud se v souboru z jednoho objektu objevují na keramice starší i mladší prvky tohoto období. Přesto se podařilo jednoznačně oddělit náleзовé celky s převahou keramiky staršího mladohradištního stupně (1. polovina 11. století) do jedné chronologické skupiny, označené RS4 IIA. V rámci chronologické skupiny se pak pod označení RS4 IIB oddělují náleзовé celky keramiky s převahou znaků typických pro mladší stupeň keramické produkce v době mladohradištní (2. polovina 11. století – 12. století). Vymezení této chronologické skupiny náleзовých celků potvrzují zejména doprovodné nálezy v jejich inventáři a stratigrafické pozice sídlištních objektů v ploše osídlení, naznačující dvě sídelní fáze v horizontu 11. století. Předpokládáme, že sídelní poloha na Zadním hrúdu byla intenzivně využita zejména v horizontu 11. století, kam spadá těžiště

vývoje této osady (tab. 80). Chronologická distribuce mincí na lokalitě naznačuje, že zdejší osídlení dosáhlo svého vrcholu kolem poloviny 11. století.

Sídlištní objekty zastupující na Zadním hrúdu svými náleзовými celky sídelní fáze v horizontu 2. poloviny 10. století (RS4 I) a ve starším stupni 11. století (RS4 IIA) se ve zkoumané ploše osídlení navzájem respektovaly a neporušovaly, až na výjimku v případě *zásobní jámy 63* s keramikou horizontu RS4 IIA, porušující chronologicky starší objekt z horizontu 2. poloviny 10. století (RS4 I; obr. 3, 39). To nasvědčuje dlouhodobému a s největší pravděpodobností kontinuálnímu osídlení lokality v Kosticích – Zadním hrúdu, přinejmenším ve vymezených fázích povelkomoravského a staršího mladohradištního období. Pro kontinuální využití lokality od doby povelkomoravské do mladší doby hradištní svědčí vedle stratigrafických situací také řada dalších indikátorů. Náleзовé celky keramiky z jednotlivých sídlištních objektů zastupující horizonty RS4 I a RS4 IIA vytváří ve výsledných grafech prvního řešení vícerozměrné statistické analýzy ne zcela zřetelně oddělené skupiny, které se místy prolínají (graf 95–96). Plynulost přechodů a promíchání celků (shluků) naznačuje, že mezi skupinami nelze vymezit ostrou hranici, což může indikovat kontinuálnost vývoje (*Macháček 2007*, 154). Mezi velkomoravskou a povelkomoravskou periodou evidujeme na Zadním hrúdu přerušení, středohradištní náleзовé celky z této lokality charakterizuje hmotná kultura, především keramika, analogicky odpovídající keramickým celkům relativně datovaným do starší fáze doby velkomoravské (viz kap. 4.1.1).

V navazujícím horizontu 11. století (RS4 II) předpokládáme na této lokalitě kontinuální vývoj osídlení až do pokročilé fáze 11. století, snad i do počátku 12. století, což indikují náleзовé celky oddělené do kategorie RS4 IIB. Stejně jako sídlištní jámy z horizontu RS4 I a RS4 IIA, také objekty z kategorie RS4 IIA a RS4 IIB se v rámci sídelního areálu na Zadním hrúdu vzájemně respektovaly. Až na dva výjimečné případy, kdy se vzájemně porušovaly objekty z jednoho horizontu v rámci 11. století (obr. 6, 8), zůstávaly sídlištní jámy z kategorie RS4 IIB v ploše osídlení neporušeny, samy ovšem často porušovaly objekty z 2. poloviny 10. století (RS4 I), ojedinele byly porušeny chronologicky mladšími jámami ze skupiny RS4 III. Stratigrafické dispozice sídlištních jam tak naznačují, že chronologické postavení objektů z kategorie RS4 IIB se nachází v období 11.–12. století, mezi horizonty RS4 I a RS4 III, přitom v závislosti na stratigrafickém postavení vzájemně se respektujících objektů skupiny RS4 IIA a RS4 IIB lze předpokládat kontinuitu osídlení mezi těmito fázemi.

Čtvrtá chronologická skupina náleзовých celků keramiky, zastupující nejmladší horizont osídlení na Zadním hrúdu z pokročilé fáze 12. století a počátku 13. století (RS4 III), vytváří naopak ve výsledcích vícerozměrné statistické analýzy poměrně jednoznačně

oddělenou a ostře ohraničenou skupinu (shluk) již v prvním řešení syntézy (grafy 95–96), což pro změnu hovoří ve prospěch diskontinuity osídlení mezi nastí-
něnými chronologickými fázemi RS4 IIB a RS4 III na lokalitě Kostice – Zadní hrůd (Macháček 2007, 154). Druhé řešení syntézy archeologických struktur potvrzuje, že z hlediska relativní chronologie keramiky je horizont RS4 III poměrně úzce vymezen keramickými soubory s prvky pokročilé produkce ve 12. století a na počátku 13. století. Charakter keramických souborů z tohoto horizontu vývoje na Zadním hrůdu určují zejména okraje vytažené s lištou a římsovité okraje převážně ve formě prototypů. Ve výzdobě dominují široké ploché žlábků, které někdy vytváří dojem plastických vývalků, a ojedinele se v těchto celcích objevují fragmenty zdobené rádělkem. Římsovité typy okrajů v kombinaci s výzdobou rádělkem, která se na Moravě objevuje nejdříve v souborech z doby okolo roku 1200, jsou příznačné pro horizont keramiky pozdně hradištní produkce, datovaný od konce 12. století do poloviny 13. století (Unger 1984a, 290–291; Procházka – Peška 2007, 150, 175–221). Z toho důvodu časově vymezujeme třetí keramický horizont RS4 III na Zadním hrůdu až do počátku 13. století (tab. 80). Nálezové celky keramiky RS4 III jednoznačně prokazují ovlivnění pozdně hradištním vývojem. Keramika horizontu RS4 III se vyznačuje také výzdobou na okrajích z vnější strany, což je dle současných analogií v moravských souborech typické až pro keramiku z pokročilé fáze 12. století. Podíl grafitové keramiky je v nálezových celcích tohoto horizontu o poznání vyšší než v předcházejících fázích vývoje, v nálezových celcích horizontu RS4 III bylo zaznamenáno průměrně 35 % keramiky se silnou příměsí grafitu. Na podkladě druhého řešení syntézy lze nálezové soubory keramiky z jednotlivých sídlištních objektů rozdělit pouze na celky s vyšším podílem keramiky charakteru pozdně hradištní produkce a na keramické soubory s prvky pokročilé hradištní produkce typické pro horizont 12. století.

Sídlištní objekty z horizontu RS4 III vytváří oddělené uskupení také ve zkoumané ploše sídelního areálu na Zadním hrůdu, koncentrují se pouze v jeho jihovýchodní části zkoumané v letech 2009–2011. O jejich zařazení do nejmladší fáze osídlení není pochyb, jelikož nebyla zaznamenána porušení objektů ze skupiny RS4 III chronologicky mladšími strukturami, ve stratigrafických dispozicích jsou umístěny vždy nad sídlištními objekty ze starších fází osídlení. Na základě indicií poukazujících na diskontinuitu osídlení předpokládáme „hiát“ či přerušení osídlení v poloze na Zadním hrůdu v řádu desítek let mezi horizontem RS4 IIB a RS4 III (tab. 80). Přítomnost „hiátu“ nastiňuje i chronologická distribuce mincí na lokalitě, v početném numizmatickém souboru z Kostic – Zadního hrůdu evidujeme nápadnou absenci mincí z horizontu vymezeného zejména 1. polovinou 12. století (Videman – Macháček 2013,

867). Jediná mince, která časově zasahuje do počátku 12. století, pochází z *objektu 68* a jde o Svatoplukův denár z přelomu 11. a 12. století (1095–1107). Tento absolutní pramen datace upřesňuje relativní chronologii nálezového celku z *objektu 68*, který se dle všech indicií řadí ještě do horizontu RS4 IIB, časově vystihujícího dobu pokročilého 11. století až počátku 12. století. Další chronologicky nejbližší mince nalezené na Zadním hrůdu pochází až z doby kolem poloviny 12. století. Jedná se především o anonymní ražby uherských mincí, jejichž exemplář máme ve spojení s keramikou v rámci nálezového celku z *objektu 132*, nebo unikátní uherský denár Bely III. (1172–1196), nalezený ve výplni *objektu 135*. V obou případech se jedná již o nálezové celky z horizontu RS4 III, tedy dle relativní datace keramiky z pokročilé fáze 12. století až počátku 13. století. Na základě nálezů mincí lze předpokládat zmíněný „hiát“ v osídlení areálu na Zadním hrůdu v horizontu tří desetiletí během 1. poloviny 12. století, kdy se těžišť osídlení zřejmě přesunulo do jiných míst rozsáhlé sídlištní aglomerace v prostoru mezi Břeclaví a Lanžhotem (Dresler – Macháček 2013, 690–700; Videman – Macháček 2013, 867, tab. 1). V původní poloze na Zadním hrůdu byla osada opět obnovena někdy v pokročilé fázi 12. století a vyvíjela se zde až do počátku 13. století, kdy evidentně zanikla.

Význam sídelního areálu z mladší doby hradištní v Kosticích – Zadním hrůdu umocňují, vedle početné kolekce mincí, také další drobné nálezy nekeramického charakteru, které v této poloze indikují přítomnost řemeslně-agrárního a zřejmě i obchodního centra. V kontextech sídlištních objektů z mladší doby hradištní máme četné doklady pro rozvinutou řemeslnou výrobu související s železářstvím, textilnictvím a koželužstvím, případně s produkcí kostěných a parohových výrobků. Pro zpracování barevných kovů svědčí časté nálezy zlomků olova. Spojení kupeckých vah a bimetalických závaží, ale i nálezy zlomků stříbra nebo hřivny z cínového bronzu a zejména pak nálezy ztrátových mincí dokládají přímé napojení lokality na dálkový obchod. Na základě všech zjištěných okolností lze předpokládat, že v 2. polovině 10. století bylo v Kosticích – Zadním hrůdu založeno s největší pravděpodobností nové řemeslně-agrární a obchodní středisko, snad trhovatá osada mající význam centra druhého řádu, které tak pravděpodobně nahradilo původní centrum na Pohansku. Na sklonku 10. století se také ustálila důležitá obchodní trasa, která ve směru starobylé jantarové stezky propojovala sever a jih Evropy a u soutoku řeky Moravy s Dyjí vstupovala na území Moravy, osada na Zadním hrůdu byla pravděpodobně jednou z prvních zastávek na této cestě na území Moravy (viz též Macháček – Wihoda 2013, 883–884, 889–890).

Na základě rešerše dosud archeologicky prozkoumaných lokalit z mladší doby hradištní v prostoru dolního Podyjí a dle srovnání jejich keramických souborů s de-

Archeologické a historické etapy		KOSTICE - ZADNÍ HRÚD				Absolutní datace - mince
		Keramické a sídlištní horizonty				
		RS4 I	RS4 IIa	RS4 IIb	RS4 III	
pozdní doba hradištní	1. třetina 13. století					
mladší stupeň mladší doby hradištní	2. polovina 12. století					Béla III. (1172-1196) anonymní uherské denáry
	1. polovina 12. století					
	2. polovina 11. století					Svatopluk (1095-1107) Ota I. Sličný (1061-1087)
starší stupeň mladší doby hradištní	1. polovina 11. století					Ondřej I. (1046-1060)
	2. polovina 10. století					před r. 976 (stříbrný denár - imitativní ražba)
doba povelkomoravská (10. století)	1. polovina 10. století					

Tab. 80: Definice keramických a sídelních horizontů na lokalitě Kostice – Zadní hrúd.

finovanými horizonty keramiky na Zadním hrúdu lze konstatovat, že těžiště vývoje většiny vybraných srovnávaných mladohradištních osad v této oblasti spadá do mladšího stupně mladší doby hradištní (2. polovina 11. století – přelom 12. a 13. století). Nejvíce analogií s těmito náleзовými soubory prokazují v Kosticích – Zadním hrúdu keramické celky z horizontu RS4 IIb a RS4 III (viz kap. 4.2.5, 4.2.7). Keramika podobného charakteru a stejné datace je doložena v souborech z intravilánu Brna (*Procházka – Peška 2007*), z břevlavského zámku (*Kordiovský 1987*), ze sídlištních lokalit v Pasohlávkách (*Unger 1984b*), v Šakvicích – v poloze Štěpničky (*Unger 1981*), Dolních Věstonicích – v poloze šterkovna (*Klíma 1985*) a Přítlukách (*Novotný 1971*). Relativní dataci keramiky z nově získaného náleзовého souboru ze zámku v Mikulově se podařilo upřesnit pomocí dendrodat (*Balcárková – Kalhous 2016*, 128–144), čímž jsme získali nové opory pro relativní dataci a porovnání moravských keramických souborů z mladší fáze 11. století – 12. století. Důležité je především rozlišit, že pro keramické celky této datace jsou příznačné hrnce s vytaženými okraji s lištou v různých modifikacích, které jsou ještě nezdobené na vnější straně. Římsovité okraje se v této fázi keramické produkce ještě neobjevují, v ojedinělých případech lze hovořit o jejich prototypch. Klasické římsovité okraje s výzdobou na vnější straně jsou typické až pro pozdně hradištní stupeň keramické produkce, který datujeme zpravidla do závěru 12. století a 1. třetiny 13. století. V mladším stupni mladší doby hradištní (2. polovina 11. století – 12. století) dominuje ve výzdobě běžné keramiky v podobě hrnců souvislé rýhování v podobě širokých rýh až žlábků umístěných na nádobě těsně u sebe nebo hustě vedle sebe. Keramické zásobnice charakterizují kyjovi-

tě zesílené okraje zhruba obdélného průřezu (skupina 12; *Procházka – Peška 2007*, 255, 168–169), které jsou taktéž ještě nezdobené na vnější straně, na plecích zásobnic se objevují ploché varianty plastických lišt zpravidla obdélníkového průřezu. Takto popsaná keramika odpovídá současně dataci keramických celků kategorie RS4 IIb na Zadním hrúdu.

Z oblasti dolního Podolí postrádáme více celků srovnatelných s keramickou produkcí ve starším stupni mladohradištního období a zejména v horizontu povelkomoravského období, jak už bylo naznačeno na jiném místě této knihy. Do budoucna navrhujeme rozšířit spektrum zkoumaných lokalit sídlištního typu v prostoru dolního Podolí, abychom upevnili, ověřili a rozšířili naše poznatky o proměnách sídelní struktury po pádu velkomoravské říše. Kostice – Zadní hrúd jsou v tomto směru pilotní a příkladnou lokalitou, která je odrazovým můstkem pro budoucí srovnávací studie.

Ze širšího srovnání mladohradištní keramické produkce na Moravě a kostických keramických horizontů s vybranými náleзовými soubory z Dolního Rakouska, jihozápadního Slovenska a středních Čech získáváme ucelenější názor na obecný vývoj keramické produkce v tomto období. Četné analogie keramických tvarů, ale i morfologických prvků ve výzdobě nacházíme v náleзовých souborech z jihozápadního Slovenska. Jedná se především o analogie keramiky z mladšího stupně moravské mladohradištní produkce, které pozorujeme u grafitového zboží na jihozápadním Slovensku, jehož původ se hledá na území Moravy či Dolního Rakouska. Nacházíme zde podobné varianty vytažených okrajů s lištou nebo typické okraje zásobnic hraněného průřezu (např. Nitra – Šindolka; *Fusek – Spišiak 2005*; *Fusek 2008*). Ovšem ani starší keramika z horizontu

povelkomoravského období se na jihozápadním Slovensku výrazně neodlišuje od keramiky moravské, což dokládají např. soubory z Mužly – Čenkova nebo Branče (*Hanuliak – Kuzma – Šalkovský 1993; Hanuliak – Vladár 2008; Hanuliak – Kuzma 2012; Hanuliak 2013*).

V oblasti středočeské keramické produkce je to s analogiemi horší. Pro starší stupeň mladohradištní keramické produkce máme ve středních, ale i severozápadních Čechách dostatek pramenných základů, tudíž absence chronologicky srovnatelných keramických celků není tím problémem. V porovnání s moravskou keramikou této doby ovšem spatřujeme výrazné odlišnosti zejména v profilaci okrajů. Vůdčím typem mladohradištní keramiky v horizontu 10.–11. století je ve středočeské oblasti keramika s kalichovitě profilovanými okraji, která zde zcela převládá (*Boháčová 2003a; Bartošková 2010; 2011; Frolíková-Kaliszová 2013*). Prvek v podobě kalichovitě prohnutého ústí okraje se objevuje i na moravské keramice z 10. století, tyto typy okrajů však na Moravě nepatří mezi dominantní tvary, objevují se pouze menšinově v závislosti na regionálním vývoji (viz keramický horizont RS4 I z Kostic – Zadního hrúdu – kap. 4.2.5.1, 4.2.7.1; srovnání Mstěnice – Poláček 1994, 255–258; Mikulčice – Poláček 1998, 145–147; 1999, 745–747; Olomouc – Dohnal 2005, 80–85). Moravské varianty kalichovitě prohnutých okrajů nelze srovnávat s typy těchto okrajů produkovanými ve středočeské oblasti. Podobnosti s moravskou keramickou produkcí v horizontu 10. století lze spatřovat u některých výzdobných motivů, např. kombinace hřebenových vpichů nebo hřebenové vlnice s prostými rýhami, což je příznačné např. pro keramické celky z Libice nad Cidlinou (*Princová-Justová 1994, 194, 198–200*). V souborech z libického hradiště, ale i v oblasti severních a západních Čech nacházíme další analogie pro moravskou keramiku z horizontu 10. století v podobě keramických nádob s plastickým zvlněním/zvýrazněním horních plecí (*Bubeník – Meduna 1994, 186–191; Princová-Justová 1994, 195–198*). Plastické vývalky pod hrdlem jsou příznačným znakem keramiky z horizontu RS4 I z Kostic – Zadního hrúdu (2. polovina 10. století), plastické zvýraznění hrdla však bylo typické také pro nejmladší 4. chronologickou skupinu keramiky z centrální části hradiště Pohansko u Břeclavi, datované na přelom 9. a 10. století a do 1. poloviny 10. století (*Macháček 2001a, 209–210*).

Studiu keramické produkce v rámci mladšího stupně mladší doby hradištní nebyla v Čechách dosud věnována dostatečná pozornost. Podstatné zjištění je, že v českém prostředí nenacházíme okraje podobné vytaženým okrajům s lištou, které se stávají vůdčím typem moravské keramiky od 2. poloviny 11. století do konce 12. století. Některé varianty okrajů kalichovitě profilace silně připomínají moravské typy vytažených okrajů s lištou, jsou ovšem chronologicky starší. Narážíme zde tedy na ještě výraznější rozdíly v typologickém

vývoji keramiky. Vůdčí typ české keramické produkce v mladší fázi mladší doby hradištní představuje keramika s archaicky zduřelými okraji (*Hrdlička 1993, 97–104; Bartošková 2011, 296; Frolíková-Kaliszová 2013, 107, 110–111*).

Dolnorakouská keramická produkce se od mladší fáze raného středověku ubírá trochu jiným směrem. Ve srovnání se starším mladohradištním stupněm moravské keramické produkce zde můžeme z hlediska okrajové profilace a výzdobných prvků pozorovat jisté zbrzdění vývoje. V podstatě až do 12. století převládají v dolnorakouské produkci vejčité tvary hrnců tzv. podunajského typu, podobné moravským exemplářům produkovaným již od velkomoravského období. Okraje jsou převážně jednoduše tvarované, prostě zaoblené či seřezané. Výzdobu raně středověké keramiky v Dolním Rakousku charakterizuje zejména hřebenový ornament, který se na dolnorakouské keramice udržuje o něco déle než v moravském prostředí (*Felgenhauer-Schmiedt 2006, 27–28, 33; Gaisbauer 2006, 155–157; Scharrer-Liška 2007, 36*). Jisté analogie spatřujeme na keramice z lokality Sand–Oberpfaendorf datované na základě dendrodat do 1. poloviny 10. století, kde byly opět pozorovány fragmenty nádob s plastickým zvýrazněním podhrdlí (viz výše; *Felgenhauer-Schmiedt 2000, 62; 2008, 330–331*). Ke změnám v dolnorakouské keramické produkci došlo na počátku 11. století, pravděpodobně v souvislosti s bavorskými vlivy: začaly se objevovat plastické lišty a ve výzdobě nabývá na významu horizontální rýhování. V celém dolnorakouském Podunají má velký význam grafitová keramika, která na řadě lokalit v tomto prostoru zaujímá dominantní postavení od přelomu 9. a 10. století až do konce 12. století, což souvisí s blízkými zdroji grafitové suroviny v oblasti Podunají (*Felgenhauer-Schmiedt 2001, 35–38; 2003, 29–31; Gaisbauer 2006, 155–157; Scharrer-Liška 2007, 34*). Grafitová keramika si v Dolním Rakousku udržovala dlouho starší vzhled, proto až do 11. století se zde primárně setkáváme s hrnci s jednoduchými tvary okrajů v podobě prostě seřezaných či zaoblených typů. Naopak v korelaci s moravskou keramikou nacházíme v dolnorakouských nálezových celcích z mladší fáze mladší doby hradištní některé typy okrajových profilací mnohem dříve než v moravském prostředí – vedle běžných tvarů okraje nastupují v 11. století okraje trojúhelníkového průřezu a prosazuje se tendence k zesílení okrajů a formování lišty, v mladším 11. století a ve 12. století se zde ojediněle vyskytnou okraje přehnuté límcovité až střečovité (*Felgenhauer-Schmiedt 1977, 222; Gaisbauer 2006, 155–157; Scharrer-Liška 2007, 34–36*). V moravských kontextech se střečovité okraje vyskytují nejdříve v 2. třetině 13. století (*Procházka – Peška 2007, 222–232*).

Povelkomoravská a mladohradištní keramika z dolního Podyjí, vycházející zejména z nově navržených a chronologicky upřesněných keramických horizontů

v Kosticích – Zadním hrúdu, zaujímá svébytné postavení vůči keramické produkci v sousedních oblastech střední Evropy. Prostřednictvím specifických, pro ni typických typologických znaků lze poměrně spolehlivě určit rozdíly mezi keramikou jihomoravskou a zbožím produkovaným v Čechách a v Dolním Rakousku. V moravské keramické produkci lze od pokročilé fáze 10. století pozorovat řadu typologicky shodných či podobných keramických znaků jednotných pro širší území jižní Moravy, které tak vydělují jihomoravskou keramiku od okruhů v sousedních oblastech Čech a Dolního Rakouska. Drobné rozdíly související s regionálními vlivy ve vývoji spatřujeme v profilaci okrajů a ve výzdobě keramiky. Jednotvárnosti dosahuje především technologie výroby a masové užití grafitového ostřiva

v keramické hmotě. Nové technologické a morfologické prvky se na moravské keramice začínají výrazně projevovat od horizontu okolo roku 1000. Po definitivním připojení Moravy k českému státu v 2. třetině 11. století se v rámci střední Evropy formují svébytné keramické okruhy. Od 2. poloviny 11. století až do počátku 13. století měla moravská keramika víceméně jednotný charakter na celém území a tento horizont nazýváme mladším stupněm mladohradištní keramické produkce. Značný vliv měla jihomoravská keramika na produkci na jihozápadním Slovensku, kde nacházíme řadu analogických keramických tvarů a typů, v této souvislosti lze uvažovat o silných vazbách či propojení keramických okruhů na jižní Moravě a jihozápadním Slovensku.

